

Түлебаев Нурбол Насирбековичтың
«6D090500 – Әлеуметтік жұмыс» мамандығы бойынша философия
ғылымдарының докторы PhD дәрежесін алуға ұсынылған «Қазақстанда
әлеуметтік жұмыс пен әлеуметтік қызметкерлерді қоғамдық қабылдау»
тақырыбына жазған диссертациясына
АҢДАТПА

Жұмыстың жалпы сипаттамасы. Диссертациялық зерттеу Қазақстандағы әлеуметтік жұмыс пен әлеуметтік қызметкерлерді қоғамның қабылдауын зерттеуге арналған. Бұл жұмыс Қазақстандағы кәсіби қызмет пен ғылыми білімнің бір түрі ретінде әлеуметтік жұмысты зерттеуге және қоғам олардың имиджі мен кәсібі туралы не ойлайтыны жөнінде әлеуметтік қызметкерлердің пікірлерін анықтауға бағытталған ауқымды зерттеу болып табылады.

Диссертациялық зерттеудің мақсаты – Қазақстанда әлеуметтік жұмыс пен әлеуметтік қызметкерлерді қоғамның қабылдауын зерттеу, сондай – ақ күтулер мен сенімдерді қалыптасқан пікірге қатысты салыстыруды зерттеуден тұрады.

Зерттеу міндеттері:

- әлеуметтік жұмысты қоғамның қабылдауын зерттеу үшін ғылыми әдебиеттерге шолу жүргізіліп, тұжырымдамалық негіздер жасау;
- Қазақстан мен шетелде әлеуметтік қызметкерлер мен әлеуметтік жұмыс мамандығын қоғамның қабылдауы туралы зерттеу тәжірибесін зерделеу;
- әлеуметтік жұмыстың кәсіби сәйкестігін қалыптастырудың контекстік факторларын талдау;
- зерттеу дизайнын жасау, эмпирикалық деректерді жинау мен талдаудың әдістері мен техникаларын әзірлеу;
- әлеуметтік жұмыс пен әлеуметтік қызметкерлерді қоғамның қабылдауын талдауға бағытталған сапалы және сандық өлшеулер жүргізу (сауалнама, статистикалық тест – Лайкерт шкаласы, әлеуметтік жұмыс мамандығының студенттері арасында нарративті сұхбат, әлеуметтік қызметкер қызметін атқаратын мамандар арасында терең сұхбат жүргізу);
- кәсіби сәйкестік стереотиптерін, тәжірибелік іс-әрекеттерді зерттеу және әлеуметтік қызметкерлердің өз мамандығы мен қоғамнан күтуі;
- әлеуметтік жұмыс мамандығы студенттерінің мамандыққа қатынасы мен оны қабылдауын зерттеу;
- әлеуметтік жұмыстың оң имиджін қалыптастыру және Қазақстанда әлеуметтік қызметкерлердің әлеуетін арттыру үшін үлгі тиімділігін бағалауды жүргізу және ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу әдістері: диссертациялық зерттеуде жалпы ғылыми (жалпылау, дедукция және абстракциялау) және арнайы талдау әдістері, сондай-ақ салыстырмалы, жүйелік, функционалдық және кешенді талдау әдістері қолданылды. Диссертациялық зерттеуде деректерді салыстырудың

тұжырымдамалық синтезі және статистикалық тесттер мен корреляцияны салыстыру әдістері қолданылды.

Қорғауға ұсынылатын негізгі ережелер (дәлелденген болжамдар және басқа қорытындылар):

1. Әлеуметтік жұмыс бірқатар критерийлер бойынша кәсіби мамандық мәртебесіне, оның ішінде үлгілік және білімнің ерекше теориялық базасын, этика, ғылым мен жоғары білім беру жүйесіндегі тәжірибе мен академиялық зерттеулерге көшуді қоса алғанда белсенді түрде алға жылжуда. Мамандыққа деген көзқарас және оны қабылдау тәжірибесі құбылмалы.
2. Қоғамның әлеуметтік жұмысты қабылдауы мамандыққа әсер етеді және оны қалыптастырады. Әлеуметтік жұмысты қоғам теріс қабылдаса оның салдары көптеген ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін, атап айтқанда, әлеуметтік қызметкер мамандығына деген сенімнің жоғалуы, әлеуметтік қызметкерлерге қызмет көрсетуге жүгінетін адамдарға қатысты жағымсыз стигма, аталған мамандықты тәмәмдаушыларды жұмысқа қабылдаудан бас тарту және мұқтаж адамдарға көрсетілетін қызметтер санының азаюы.
3. Кәсіби сәйкестік тұрақты білім болып табылмайды; бұл өзара байланысты факторлармен қалыптасатын үздіксіз түсіндіру процесі. Осылайша, әлеуметтік жұмыс саласында ресми оқымаған немесе білімі жоқ, бірақ әлеуметтік жұмыс саласында қызмет атқаратын мамандардың көпшілігінде осы салада ғылыми білімнің болмауынан сәйкестілік пен дәйектілікке қатысты мәселелер де туындайды.
4. Әлеуметтік қызметкер мамандығының рейтингін мәртебе мен бедел тұрғысынан басқа мамандықтармен салыстыруға келмейді: адамдар "қоғамға қызмет етуді" таңдайтын жетекші мотивтер – бұл альтруизм құндылықтарын, идеалдарын және адамдарға белгілі бір мәселелерді шешуге көмектесуге деген ұмтылысын басшылыққа алатын мотивтер. Алайда, кең қоғамдастықтағы мамандықтың беделі туралы пікірлер көбінесе әлеуметтік қызметкерлердің өздерінің кәсіби сенімдеріне және олардың өз кәсібін қалай ұстанатындығына байланысты.
5. Әлеуметтік жұмыс жеке тұлғалардың, отбасылардың және әлеуметтік топтардың өмір салты мәселелерімен айналысады, олар әлеуметтік көмекке себеп ретінде әлеуметтік тұрғыдан қарастырылады, сонымен қатар ол әлеуметтік басқару, бақылау, кейс-менеджмент, адвокатура, күтім, оқыту, тәрбиелеу, топтық жұмыс, квазитерапия және т.б. әлеуметтік формалармен қамтамасыз етіледі. Алайда, әлеуметтік жұмыс барлық мәселелерді шеше алмайды және зардап шеккендерге немесе оларға қоғаммен артылған барлық мәселелерге де көмектесе алмайды.
6. Әлеуметтік қызметкерлер әр түрлі жағдайда жұмыс істейді және олардың әрқайсысында әртүрлі қызмет атқарады, мұнда көп жағдайда әлеуметтік қызметкерлерді басқа ұқсас мамандардан (медбике, психологтар, әлеуметтік тәрбиешілер) ажырату қиынға соғады және олармен өзара әрекеттесу әлеуметтік қызметкердің бөлек мамандық ретінде анықталу қабілетін төмендетеді.

7. Жұмыс түріне үнемі теріс көзқараста болу стигма формасына айналып кетуі мүмкін, яғни жеке адамдар немесе топтардың қандай да бір белгіге байланысты қоғамдағы басқа топтар тарапынан кемсітілуін білдіреді. Бұл "кемсіту" адамның белгілі бір рөлді жақсы орындау қабілетін шектеуге септігін тигізетін жеке адамдарға немесе топтарға артылатын жағымсыз әлеуметтік мағына немесе стереотип болып табылады.

8. Әлеуметтік жұмыстың оң қоғамдық имиджін қалыптастыру мақсатында әлеуметтік қызметкерлер басқаларға өз мамандығы, оны мамандық ретінде қалыптастыру үшін оның күшті жақтары мен дағдылары туралы ақпарат беруді; қазіргі қоғамда әлеуметтік жұмыс мамандығының жеке-даралығын арттырып, оны қоғамның қабылдау деңгейін өзгерту үшін тиімді стратегияларды анықтау жауапкершілігін өз мойнына алуы керек.

9. Әлеуметтік жұмысты қайта инвестициялау – алға қойған мақсаттарға жету жолындағы бір қадам, алайда Қазақстанның әлеуметтік қызметкерлері мақсаттарға қол жеткізгенге дейін тағы да көптеген қадамдар жасауы тиіс. Ағымдағы зерттеу адамдардың әлеуметтік жұмыс мамандығын қабылдауына, олардың кәсіби қалауы мен әлеуметтік жұмыс саласындағы біліміне әсер ететін факторларды зерттеуге бағытталған қазақстандық контекст жағдайында әлеуметтік қызметкерлердің қоғаммен қабылдануын өлшеуге бағытталған.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы:

1.әлеуметтік жұмыс пен әлеуметтік қызметкерлерді қоғамның қабылдауын зерттеу әдістемесі мен дискурстың тұжырымдамалық ауқымы анықталған, атап айтқанда, Қазақстанда әлеуметтік жұмысты қалыптастыру мен дамытуға ықпал ететін факторлардың барынша кең спектрін анықтауға мүмкіндік беретін зерттеудің интегративті тәсілі ұсынылған;

2.зерттеу әдістемесі стратегияны құрудан бастап нәтижелерді таратуға дейінгі аралас әдістерді қолдана отырып жасалды: іріктеу өлшемдерін, өлшеу критерийлерін анықтау, деректерді жинау, деректерді жинау құралдарын алдынала тексеру, қайталама деректерді жинау әдістері, қолданыстағы сандық және сапалық әдістер, деректерді талдауға арналған бағдарламалық қамтамасыз ету, деректердің сенімділігі мен шынайылығын қамтамасыз ету;

3.тұжырымдамалық түсініксіздікпен, негізгі атрибуттарға қатысты келісімнің болмауымен және жеке басының конституциясында не маңызды екенін анықтаудағы мәселелермен анықталатын әлеуметтік жұмыстың кәсіби сәйкестік құрылымының фрагментациясының айтарлықтай өсуі анықталды;

4.әлеуметтік жұмыс пен әлеуметтік қызметкерлерді қоғамның қабылдау заңдылықтары өзгермелі екендігі, бірақ, әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби лауазымдық рөлдері мен қабілеттері туралы білімнің жетіспеушілігі орын алғанына қарамастан, жалпы тұтастай алғанда жағымды екендігі дәлелденді;

5.әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби және жеке стигматизациясы анықталды, ол өзінің мәртебесін төмендетуде және кәсіби сенімсіздік түрінде көрініс табады, алайда мотивация, мамандық құндылықтарына деген адалдық және клиенттерді қолдау қажеттілігі теріс стигмадан асып түседі;

6.студенттердің "әлеуметтік жұмыс" мамандығын болашақ мамандығы ретінде қабылдауы ұсынылған: бұл мамандықты мансап баспалдығы ретінде таңдауда

қызығушылық өте аз байқалады, алайда мамандықтың маңыздылығын ынталандыру және бағалау курстан курсқа артып келеді; барлық деңгейдегі әлеуметтік жұмыстың білім беру бағдарламаларында ұлдарға қарағанда қыздар көбірек байқалады; әлеуметтік жұмыс мамандарын сәйкестендіру қабілеті магистратура және докторантура деңгейінде артуда.

Зерттеу нысаны – әлеуметтік жұмыс мамандық ретінде және Қазақстандағы әртүрлі ұйымдар мен мекемелерде өз қызметтерін атқаратын әлеуметтік қызметкерлер.

Зерттеу пәні - Қазақстанда әлеуметтік жұмыстың мамандық және ғылым ретінде даму ерекшеліктерін, әлеуметтік қызметкерлердің рөлі туралы қоғамдық пікірдің әртүрлі күтулерін зерделеуден, сондай-ақ әлеуметтік қызметкерлерді қоғамның қабылдауы және әлеуметтік қызметкерлердің қоғамның оларды қалай қабылдайтынына қатысты күтулері арасындағы елеулі айырмашылықтарды анықтаудан тұрады.

Зерттеудің әдіснамалық және теориялық негіздері: Әлеуметтік ғылымдардың классикалық және заманауи көзқарастарының ғылыми ережелері ғылым мен тәжірибедегі әлеуметтік жұмысты санаттаудың жүйелілігі мен тәсілдерін ашуға және олардың көріністерін барлық алуан түрлілікте қарастыруға мүмкіндік берді: «өмірмен күресу» теориясынан дискурсивті – аналитикалық тұжырымдамаларға дейін. Жүйелілік және құру әлеуметтік жұмысты талдаудың негізгі принциптері ретінде парадигмалық тәсілдер мен фреймдерді әлеуметтік жұмыстың абстрактілі формасы ретінде қолдануды анықтады. Әдіснамалық құндылық жекеленген тәсілдер арнасында қалыптасқан, әлеуметтік жұмыстың ғылым ретінде рефлексивтілігінің көптеген әртүрлі тұжырымдамаларын жинақтайтын теориялар болып табылады.

Жұмыстың теориялық және тәжірибелік маңыздылығы. Қазақстанда әлеуметтік жұмысты қоғамның қабылдауы туралы ұсынылып отырған зерттеу жұмысы аталған мамандық туралы, оның даму ерекшелігіне тұтас түсінікті қалыптастыруға мүмкіндік береді, бұл әрі қарай жүргізілетін зерттеулер үшін парадигмалдық және тұжырымдамалық әдіснамалық негіз бола алады. Жұмыста негізделіп отырған ережелер осы мәселені зерттеудің теориялық негіздерін салыстырмалы талдау тұрғысынан кеңейтуге мүмкіндік береді.

Негізгі ережелер Қазақстандағы әлеуметтік қызметкерлердің әлеуетін арттыруға біртұтас тәсілді одан әрі әзірлеу процесінде пайдаланылуы мүмкін және студенттер үшін әлеуметтік жұмыс бойынша курстар оқу және оқу құралдарын дайындау кезінде қолданылуы мүмкін. Диссертациялық зерттеудің идеялары мен ережелерін мемлекеттік органдар әлеуметтік процестерді басқару кезінде және ресурстық әлеуетін қалыптастыру үшін, әлеуметтік макро саясаттың негізгі бағыттарын әзірлеу үшін, сонымен қатар әрі қарай да зерттеулер жүргізу үшін Қазақстан Республикасының аналитикалық институттары әдіснамалық база ретінде қолдануы мүмкін. Диссертацияда ұсынылған тәжірибелік ұсыныстар әлеуметтік қамсыздандыру саласындағы әкімшілік және қоғамдық құрылымдардың қызметінде де қолданылады.

Автордың қосқан жеке үлесі диссертациялық жұмыста ұсынылған теориялық және эмпирикалық зерттеулердің негізгі көлемін жүзеге асыру, соның

ішінде: деректер базасы мен библиографияны жинау және талдау; үш зерттеудің мақсатты аудиториясын анықтай отырып, триангуляция және аралас типтер әдістерін пайдалана отырып, әлеуметтік жұмыс пен зерттеу тәсілінің әдіснамасы мен дизайнын құрастыруда теориялық үлгілер әзірлеу; жаппай сауалнама іріктемесінің оңтайлы мөлшерін есептеу; деректерді жинау құралдарына алдын ала тестілеу жүргізу; сандық және сапалық әдістердің дизайнын дайындау; деректерді талдау үшін SPSS бағдарламалық жасақтамасын пайдалану; ғылыми жарияланымдар мен ғылыми баяндамалар түрінде нәтижелерді талдау және рәсімдеу.

Зерттеудің эмпирикалық базасы: Әл – Фараби атындағы ҚазҰУ – дың әлеуметтанулық зерттеулер және әлеуметтік инжиниринг орталығының негізінде үш жыл ішінде жүргізілген бірнеше эмпирикалық өлшеулерге негізделген және университеттің Жергілікті этикалық комитетімен мақұлданған: (1) Қазақстанның жетекші жоғары оқу орындарының «әлеуметтік жұмыс» мамандығының білім алушыларының арасында бағалауды орындау (сандық өлшем деректерін талдаудың аралас әдістемесін қолдану және нарративті сұхбатты (еркін баяндау - эссе) сапалы түсіндіру арқылы); (2) ірі мегаполис ретінде Алматы қаласы бойынша стратификацияланған іріктеуді (іріктелген жиынтық – 526 адам) қолдана отырып, сандық зерттеу жүргізу; (3) Қазақстандық практик – әлеуметтік қызметкерлермен терең сараптамалық сұхбаттар сериясы арқылы толық және терең ақпарат алуға бағытталған сапалы зерттеу жүргізу.

Диссертациялық жұмыс заманауи ғылымның даму бағыттарына, мемлекеттік бағдарламаларға және әлеуметтік жұмыс пен даму саласындағы заңнамаға сәйкес келеді. Эмпирикалық зерттеудің үшінші кезеңі «ЮНИСЕФ – ЕО көші – қон процестерінде балаларды қорғау жөніндегі бағдарламасы шеңберінде Қазақстандағы әлеуметтік нормалар мен мінез – құлықты өзгерту бойынша жеке деңгейде және қоғамдастықта өзара іс – қимыл жасау үшін базалық құзыреттерді ескере отырып, әлеуметтік жұмыс функцияларын орындайтын әлеуметтік қызметкерлер мен мамандарды дипломға дейінгі және кейінгі даярлаудың және қайта даярлаудың мемлекеттік бағдарламаларын жетілдіру» жобасы шеңберінде профессор Әбдірайымова Г.С жетекшілігімен орындалды.

Зерттеу нәтижелерін сынақтан өткізу және енгізу. Диссертацияның негізгі ережелері автордың ғылыми және халықаралық конференцияларда сөйлеген сөздерінде сыналды. Диссертация тақырыбы бойынша 9 ғылыми жұмыс жарияланды: оның 4 – і БҒСБК ұсынған басылымдарда, 4 – і халықаралық ғылыми конференциялардың баяндамаларында, 1 мақала Scopus деректер базасында индекстелген: Tulebayev N.N. Practices of public perception of social work and social workers (case of Kazakhstan) // Public Policy and Administration. – 2021. – Vol.20, №5. – P.715-726. Q3, CiteScore – 68.

Диссертация құрылымы. Диссертация кіріспеден, 2 бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен, қосымшалардан тұрады.